

A MAGYAR STÍLUS

ÍRTA
ZOLNAI BÉLA

A MAGYAR STÍLUS vizsgálata nem választható el a magyar nyelv karakterisztikumának föltárásától. A kettő – nyelv és stílus – lényegileg összefügg, sőt azonosnak mondható. A nyelv konkrét alakba öltözése már stílus és a stílust determinálja fátumszerűen a nyelv szókészlete és alaktana, amelyek kész formákat adnak a beszélő és író mondani-valójának.

A MAGYAR NYELV népszámlálási állapota ugyanazt a képet tükrözi, mint amit a népi struktúra elemzéséből nyerünk: minden népcsoport, amely a magyarsággal érintkezett és amely fölszívódott a magyarságba, nyomot hagyott szavaival a magyar szókincsben.¹ A magyarság számára a magyarnyelvűség tudata előtt, az egész magyar történelem folyamán egy nagyobb életkeret lebegett, mint amit be lehet zárni az anyanyelv szűkebb határai közé. A Kárpátok medencéjében uralmát és nyelvi f elsőbbségét megalapító magyarságtól távol állott a gondolat, hogy törökkel hímzett ugor nyelvét az itt talált földrajzi világra rákényszerítse. A honfoglalás utáni századokban valóban szent-istváni kép tárul elénk: a magyar nyelv széttárja kapuit, fonetizmusát idegenszerű hangzatokkal, új szótag-kombinációkkal gazdagítja, mindenfajta jövevényt, – szlávot, németet, latint, egy-egy franciát és olaszt is – befogad és magyarrá ne-

mesít, úgyhogy az újkor elején, mikor végre a vulgáris nyelvek irodalmi életre ébredhetnek, a magyar nyelv már nem az orosz síkságok primitív melódiáit hordozza, hanem a Duna-Tisza-táj és a Kárpát-medence gazdagabb kultúráján és a nyugati államiság életharcában technikailag, eszközökben megizmosodva egy komplikáltabb élet realitásaira készült föl. A szláv szavak beözönlése arra vall, hogy a magyar artikuláció semmi nehézséget nem érzett az új hangkombinációkkal szemben, illetőleg, hogy könnyen át tudta alakítani ezeket a baráti néprétegből jött főnévmákat az ugor-török szókincs analógiájára. A latinul szólás pedig második anyanyelve, első kultúrnyelve lett a magyar elitnek. Az újkor elején az ugor magyar nyelv – török, szláv és latin elemekkel megerősödve – készen áll arra, hogy a szóbeliség állapotából irodalmi nyelvvé emelkedjék és az alkalmi használat, a gyakorlati közszükséglet kielégítése mellett szélesebb körben megszervezett politikai, vallási, világnézeti célokat szolgálva, közüggé legyen.

A magyar nyelvben is megismétlődik a magyar csoda: széthullani látszik egy szentistváni sokféleségbe és mégis szilárdan összetartja valami belső atomerő, valami ezeréves gravitáció, örök univerzum-alkotó törvény. Az ősi finnugor szóképlet, az alapszavak számát illetőleg körülbelül felét alkotja a magyar szóanyag, ami azt jelenti, hogy származékaival és a jövevényszavak magyarképzős hajtásával együtt diadalmas és fölényes többségét teszi a tényleges szóhasználat anyagának.

Nyelvünk hallatlanul gazdag szóképzési lehetőségekben. Minden grammatikai kategóriát, mindenfajta jelentési és érzelmi árnyalatot ki tud fejezni képzők és igekötők segítségével. Ehhez járult még a tizennyolcadik-tizenkilencedik század fordulóján lezajló magyar nyelvújítás, mely páratlanul áll a világ szellemi mozgalmainak történetében. A magyar gondolkozás, szemlélet, társadalmi élet, államrend gazdagította önmagát a

nyelvújítás nagy kincsével, új kifejezési lehetőségeket adva és a kifejezési lehetőségekkel a lelki élet belső formáit alakítva differenciáltabbá és bonyolultabbá. A képzés-túltengésnek van azonban bőjtje is. Mindekelőtt: az esztétikai hátrány, hogy igen terjengősekké válnak szavaink; a hangbeli variáció hiánya: éppen a leggyakrabban használt szavaink azonos kezdetűek és visszavezethetők néhány gyökre. Nyelvünk átlátszósága néha zavaróan világos ... A képzési nyelvrendszernek az a hibája is mutatkozik, hogy az alapszó idővel kénytelen lesz sokféle és tőle idegen jelentést hordozni, de a képzett alakok belső szerkezete még visszautal az alapszóra. Az önmagából való végnélküli nyelvfejllesztés, ez a túlhajtott parthenogenezis, végeredményben unalmassá, sótalaná teszi a nyelvet. Szerencsére nyelvünk természetes ösztöne úgy segít az elszintelenedésen, hogy tréfás, játszi képzésekkel keveri a komoly beszédet, onomatopoeitikus szavakat teremt és ezer éve folyton új, ismeretlen szerkezetű, expresszív idegen szavakat asszimilál magába. A képzés mellett legtermékenyebb belső gazdagodási forrása nyelvünknek az összetétel útján való szaporodás, ami nem a legideálisabb módja a nyelvgyarapításnak. A nyelvújítás nem fukarkodott az összetételekben: mindenáron magyarosítani akarva, nem vette észre, hogy voltaképpen németesíti nyelvünket az idegen gondolkodás szolgálai utánzásával. A magyarítások általában nem szüntetik meg az idegen szót, de maguk is elhelyezkednek a szókincsben. Sok előny származott költői nyelvünkre az elvonnásból: mintha nyelvünk egészséges ösztöne megtalálta volna a vélt vagy valódi gyökök kultuszában ellenmégét a képzők kóros elfajulásának. Nem érdektelen, hogy az irodalomba átvett népnyelvi szavak igen gyakran az idegenszerű, választékos stílusréteg jellegét viselik ma is.

A magyar szemlélet egésznek vesz és szintézisbe foglal olyan képzeteket, amiket az indogermán gondolkodás duálissal,

vagy többszámossal fejez ki (pl. ‚keze‘ ‚lába‘ de ‚fállábú‘). Ugyancsak egységbe foglalja nyelvérzékünk a jelzöt a jelzett szóval, úgyhogy a jelzöt nem ragozza. Leginkább ellenkezik az mdogermán gondolkozással a többszám hiánya számnevek után. A magyar szintetikus szemléletre jellemzőek a tapadással keletkezett új szavak is, amik a mondatból váltak ki, egyszerű mellérendeltség folytán. Nyelvünk ősi szintetikus törekvéseit teljesítik be romantikus költőinknek sokszor bizarr, de mindig elemi erőt kifejező összetett szavai. Ami nyelvünk morfológiai alkatát illeti, azt mondhatjuk, hogy a magyar nyelvtan – szintézis és analízis hullámzásaiban szerencsés egyensúlyt tartva – igen hajlékony mindenféle forma rendszer irányában. Szinte a szemünk láttára megy végbe az agglutinációs folyamat, amely specialitásokat és érdekességeket termelt, amik az egyetemes emberi nyelvalakulás terén igen figyelemreméltóak. Igerendszerünkben követni lehet a fejlődést, amint primitívebb-konkrét gondolkodás! formából absztraktabb képlet keletkezik. A magyar szemlélet számára a cselekvés mikéntje, lefolyása a fontos: ez az igazi élete a magyar igének, nem az absztrakt idővel való törődés. A tárgyias igeragozás abból az ősi gondolati egységből termelt, mely igét-névszót egybefog. A magyar igeragok oly szívós életerővel rendelkeznek, hogy gyökeret eresztenek ott is, ahol nincs verbum finitum, csak állítmány. A formativumok szintetikus rendszerével szemben nálunk is keletkeztek körülírással, analitikus formulák, mint a futurum újabb alakja Qöni fogl). A magyar morfológia sehohsem merevül egyetlen rendszer keretébe, hanem főntartja magának az izoláló, flektáló és agglutináló gondolatformák szabad használatát és variálását. Vannak ragjaink, amik még mindig önálló életet is élnek ... Nem lehet említetlenül hagyni, hogy a magyar nyelv az utóbbi hétszáz évben – csekély morfológiai ingadozás mellett – külső hangalakjában alig változott és dialektusai is keveset különböz-

nek egymástól Azt kell hinnünk, hogy a magyar lelki egység élményéből fakad a magyar nyelv egysége; hogy a magyar lelkiség nem töredezik szét szellemi provinciákra. Pedig egyébként a magyar stílus örök aktivizmus, örök megújulás, különbözni-akarás az előzményektől. A szenvedő forma idegen a magyar gondolkozástól: a cselekvő igék dominálnak. A lelki élet szavai, az elvont fogalmak megjelölései, a magyarban épúgy, mint minden más nyelvben, konkrét elképzelésekre vezethetők vissza; de nálunk, nyelvünk képzős természete miatt kevésbé homályosult el ez a konkrét eredet, mint másutt. A magyar ember képekben gondolkodik és ez sokszor ártalmára is van nyelvünk logikai alkatának.

A MAGYAR EMBER, ha az élő szólást nézzük, nem pedig az írásban lefektetett nyelvet és könyvstílust, nem szereti a hosszadalmas, sokat „magyarázó” asszonyi beszédet. Merném megkockáztatni azt az állítást is, hogy a magyar nem színészi és nem szónokló nemzet.² A magyar beszédet a rezerváltság, a szenvedélyen való uralkodás jellemzi. Mintha a hallgatás, a „most-pedig-elnémulunk” attitűdje (Ady) volna egyik sarkalatos erénye vagy hibája a magyarságnak. Irodalmunk eddig legjellemzőbb hőse, Toldi Miklós, akiben a magyar ember ezeréves tulajdonságait érezzük összesűrítve, jellemző példája a kevésbeszédűségnek. A halk beszéd, amit Ady annyira kultivált, a „hős-igéssel” szemben, mintha a modern tragikus magyarság attribútuma lenne.

Ha azt a kérdést vetnők föl, hogy melyik az a megnyilatkozási keret, amelyben a magyar nyelv, a magyar stílus a legtöbbet, a legszebbet produkálta, amelyet a nemzet leginkább önmagának nevezhet, amelynek hatása mindenkihez szól, amelyben a magyar lélek leginkább önmagára ismer: akkor a lírát kell megneveznünk.³ A képszerűség, a hajlékony-szinté-

tikus, önmagát sokszorozó morfológiai jelleg, az érzelem, szerepe a szavak megértésében, a konkrét szavak gazdagsága, a mondszerkesztés egyszerűsége, a népiesség kultusza: mind arra vall, hogy a magyar a könnyű lírai dalban géniuszának megfelelő műformára talált. Bizonyos általánosítással azt lehetne mondani, hogy a magyar annyira lírikus, hogy nem tudja respektálni az objektív-epikus műfajok kötelező szenvtelenségét és személytelen modorát!

Generálisabb jelenség még a magyar irodalomban a szóképek túltengése, halmozása, a szemléletesség és a természetesség. Talán egy nyelvnek sincs olyan végtelen skálája, mint a magyarnak, bár a biedermeier-kor bizonyos redukciót, finomkodást hozott a természetesen egyszerű és őszinte, néha túlságosan is realista magyar stílusba. Kazinczy modern görögössége, elvont humanizmusa és a racionális nyelvújítás véglegesen szakít a pallérozatlanságában őserejű nyelvgyakorlattal. A magyar költői nyelv Kazinczy óta nem bírja el a rútnek nyers ábrázolásait

A nyelvi realizmus és a précieux finomkodás minden nyelv történetében váltogatja egymást. De talán mégis azt állapíthatjuk meg, hogy a természetesség nagyobb fokban nyilvánul a magyar nyelvben, mint a nyugati népeknél. Hosszú párhuzamokkal lehetne igazolni ezt a tételt. Bizonyítja még az a hármas jellemvonás is, amely a nyelvészmenynek és stílustörékvéseknek minden magyar korra jellemző attribútuma, vagy legalább is polemikus problémája: az érzelmesség, az egyéni szabadság és a népiesség.

Ami az érzelmességet illeti, említettük a szubjektív hangot, amely irodalmunkban még az úgynevezett objektív műfajok hideg kérgein is áttör. A magyar író páncélinge alatt valóban meleg szív dobog, – hogy ezt az elkopott, de jellemző képet használjuk Közönyösség, a tárgy részvétlen boncolása francia

stíluseszmény. A pannon költő lázban alkot, még akkor is, ha „lázát nem árulja” (Babits). Nem tetszelgünk a szuperlatívuszókban, mint az olaszok, vagy más nemzetek, kik „a hont ordítva szeretik” (Arany, Vojtina), de a szavainknak annál mélyebb jelentőségük van. Az udvariasság nyelve talán azért nem fejlődött ki a magyarban a franciához fogható mértékben, mert az udvariasság nálunk szívből jön, nem tud üres formulákká, klisévé sematizálódni. Még az alázatos megszólítás is egyesszámú tegezés: *Fel séged!* A magyar értekező próza tele van szubjektív képekkel, hangulati elemekkel, a tárgy iránti lelkesüléssel; a francia a szerelmeslevelet is lehüti és racionális megállapításokba szorítja.

Négy századból vegyünk példát: a kódexek prózáját, Zrínyi hadtudományi értekezését, Gyulai Vörösmarty-életrajzát, mint a múlt századi objektív tudományosság dokumentumát és Szabó Dezsőt, a modern romantikus stílus harcosát. Horváth János⁴ rámutatott arra a lírai ösztönre, amely a kódexíró szóhalmozásai, jelzőkben való dúskálása mögött elevenül működik. Minél gazdagabb, szövevényesebb, misztikus ornamentikával ékesíteni a hangulatárasztó, szeretettel körülvelt témát: ez a nyugtalan, égbeívelő gótikus stílus eszménye. Az áhítat érzelmes szavakban Ömleng és édes szinonimákkal kiteljesíteni akarja a latin szöveget. Otrokócsi Nagy Gábor kimutatta,⁵ hogy a latin „jaces in lecto contemplationis” platonikus kifejezést a magyar kódexíró a konkrétebb érzelmesség síkján így fordítja: „a lelki édeskedésnek ágyában fekszel” „Édelgő jelzők, lágy és hő érzés” – írta Imre Sándor.⁶ A Nagyszombati-kódex szövegében magyar betoldások az aláhúzott szavak: „No én szemeim *sírjatok immáron* és hullassatok *kesorúséges könnyeket* és meg ne szünjeteK, a *kesorúséges* sírástól és a *könnyhullatástól* és *óhajtástól!* Mintha a meglevő boltozatokra a magyar misztikus lélek újabb és újabb, légies csúcsíveket rakna, égbe-vonzódásának naiv do-

kumentálására. Nyelvünk érzéki-érzelmi eszközeivel merész versenyre kel a latin teológia építőmestereivel és – többszörösen átérezve a mintául vett latin szöveg élményét – új expreszsiókra törekszik. Minthogy nem adhat mást, mint mi lényege: a hideg, merev tömörségbe öntött racionális-oskolás latin nyelv ellágyuló, szétfolyó, gyermeki lírára olvad föl a magyar kódexíró meleg lelkében.

Cornelius Tacitus *Annales*ének II. könyvét kommentálva, az „orationem ducis secutus militum ardor” mondat kapcsán, a hadvezér Zrínyi a katonai eloquentiáról értekeznek. Csupa megjelenítés, érzelmes elképzelés, elevenség, mozgás, amit a tábori ékesszólás dicséretére elénk dob. „Az eloquentia bőves dicsőséggel; szereteti magát félelemmel, f élleti magát szeretessél; annyi villamása, amennyi koronája vagyon; uralkodik mindenütt, becsülteti magát mindenkor.¹¹ A retorikai alakzatokból (pl. chiazmus) Zrínyi lelkesedése beszél. „Istennek nagy ajándéka az.” És mintha egy modern nyelvmagyarázót hallanánk, aki a beszédet a maga intellektuális-érzelmi-fiziológiai egységében látja: „alig mondhatjuk az meztelen szókat eloquentiának; szükséges, hogy a kapitány ne reszketve, és halovány orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt, mit a nyelve mond, az orcájának színe meg ne hazudtolja; az ő homlokán látja az alattvaló kinyomtatva mind a bátorságot, s mind a félelmet;. . . kézzel, lábbal, nyelvével fáradozzék és bátorságot mutasson.” Ez a lelkes elmélkedés tulajdonképpen annak elismerése, hogy a pusztá eloquentia önmagában semmit sem ér: bátor szív és tevékeny példaadás kell hozzá ... Az élet itt is magával ragadja az író, mint a kódexíró barát korában: az írás nem életfékező, hanem életfokozó.

Gyulai Pál. Sokak szemében ő a magyar tudományos próza klasszikus csúcspontja, legharmonikusabb megvalósítója a magyar szemlélet stílusának. Miben látja Gyulai Vörösmarty nyelv-

vének és a magyar nyelvnek legnagyobb értékeit? Az érzelm-kifejezés gazdag lehetőségeiben – és miközben ezt a kritikus higgadtságával megállapítja, a tudós interpretátor maga is hatása alá kerül az érzelm-kifejezés kínálkozó lehetőségeinek. (A magyar kritikus sokszor felülmúlja a szépíró.) A népies realizmus úttörője, propagátora és első magyarázója meglepő együttérzést mutat nyelvünk irracionális energiáival:

„Mily mindennapi siók vagy kifejezések válnak... az erő, méltóság, szenvedély, naivság ezelőtt soha sem hallott hangjaivá. . . Oly gazdagnak látszik kezei között a nyelv, mintha ő teremtené. A mondat értelme, az érzés hangulatja mily határozottan kiemelik az elavult, közdivatú, új vagy tájszók árnyalatait, sőt nyelvének ereje néha gondolatjai fogyatkozásait, képei hibáit is fedezni bírja, legalább hangulatba ringatja lelkünket, s valami *rejtélyes* bajjal Hat *képzeletünk*re ... A nyelv zenéjét senki sem érti jobban nála. . . . Valami bűbáj van a nyelvében, amelyet lehetetlen analizálni. Vörösmarty genialitása itt nyilatkozik a legrendkívülibb módon.”

Íme, a józan-realista Gyulai Pál, aki csodálattal teszi le a kritikus ész boncoló-eszközeit, bevallva, hogy csak intuitív-megérzéssel lehet megközelítem a „bűbájt”, a költői nyelv rejtélyeit. És a lelkesülés öreá magára is átragad, fantáziája versenyre kel az analizálandó tárggyal: „Egyszerűség és erő olvad össze nála: kevés szóval sokat fejez ki... Vörösmarty lelkesülése omlik, mint a hegyi patak árja sziklára, s zúgása betölti a levegőt. Egyetlen és csapongó, mint a szenvedély, s olykor majdnem a szertelenig duzzad. Ódáiban egy vadregényes tájkép fősége tükröződik, melyben az ellentétek vegyülete és phantastikus alakzatok kiválóan hatnak képzeletünkre ...” Az a stíluseszmény, amelyet ez a mimikri-módra tárgyához hasonló kritika képvisel, kétségkívül az érzelmes, belső túlfűtöttségében örökké teremtő nyelv. Az a stílus, amely középutat foglal el a triviális szélsőségek és a biedermeier finomkodás között: ebben a stílusban önmagára ismerhet minden kor magyarja. Ez az a romantikusnak mondható stíluseszmény, amely irodalmun-

kát nem a francia klasszikus tragédia hideg, okoskodó nyelv művészetéhez, hanem Shakespeare elementáris kitöréseire, Schiller nyugtalan dikciójához, érzelmi erőpróbáihoz kapcsolja. Nálunk ez a germán nyelvkat tudott magyar rokonhangzatokra találni, nem a Corneille intellektuális páthosza. Jellemző a francia stíluskritika fölfogására az a sok dicséret, amellyel egy francia irodalomtörténész elhalmozza Dumas pére-t, aki Schiller Fiesco-jának „szertelenségeit”, érzéki nyelvét az okosság és a szelíd ízlés nyelvére fordítja le, Racine inspirációihoz visszatérve.⁷ Irodalmunk nem szorult a Sturm und Drang stílusának átformálására.

Szabó Dezső háborgó prózájának eszményképe Victor Hugo: az a francia író, aki a leginkább germán és romantikus és kiütözik a francia nemzeti stílus-hagyomány folytonosságából. Victor Hugo ideálja pedig ugyanaz, mint a magyar irodalomé: Shakespeare – (Petőfi szerint: a „teremtés fele”, a német preromantikában: „a dráma istene!¹¹) – Homeros és a Biblia; valamennyien a természetes szabadságnak, a teremtő inspirációnak örök képei. Szabó Dezső így jellemzi önmagát, mint kritikust, az Egyenes úton c. tanulmánykötetében (1920):

„Életet, embermozdító, életet termő életet kerestem. Félrevert harang voltam . . .” [Ez a félrevert harang a magyar értekező próza szimbóluma? Sokszor igen. És mindig eleven élet, érzések mozgása támad, ahol a magyar prózáíró jellemezni akar valamit. Ady stílusát – és az önmagáét – így mutatja be Szabó Dezső:⁸] „És mikor a nyugati ekék felsebzik ezt az ősmagyar televénvt [fájó hasonlat!], egy nagy születés láza kezdődik. [A kritikus is lábba jön tőle.] Itt belső gyöttelelem az alkotás. [A stílus: fájdalmas szülemény.] Az élet meg nem mondott mozdulásai, formátlan formák, a lélek titkos gyökérszállai tátognak, szavak után. [Csupa kép, megszemélyesítés] És hogy tovamozduló frissességében adja az életen átvillanó szépet, véréből, húsából kell előtépnie új szavakat, meg kell facsarnia az egész magyarságot, hogy új ritmusokba törhesse az új sírást. [Merész elképzelések, erős színek, Ady saját húsából és véréből teremti a szavakat!] Ez a megszenvedő fogamzás [!] adja azokat a bizarr, zordon zúgású szavakat, melyek egy új költészetet jelentenek.”

Ex uno disce omnes: különbözöm az elődeimtől, tehát magyar író vagyok; hideg érvelés, értekezés helyett érzelmeket akarok megmozdítani a szavaimmal, tehát magyar tudós vagyok, így lehetne formulázni élesebb kidomborítással a magyar prózai stílust, mint az érzelmesség, a nyugtalanság prototípusát. Ebben megint a német stíluseszményhez áll közelebb nyelvünk, azzal a különbséggel, hogy a német szereti a sokatmondó homályt és logikai tömörséget, amely csak úgy érthető, ha kiegészítjük a gondolat közbülső láncszemeivel a konklúziót adó kifejezést. Franciában a kifejezés szépsége, expresszivitása, érzelmi valeurje kedvéért nem lehet föláldozni a precíz értelmet: mindent explikálni kell, semmit sem szabad a szintetizáló értelemre vagy a megérező szívre bízni, még akkor sem, ha a stílus ezzel lapossá, szintelenné lesz.

A magyar érzelmességet költői szövegekből talán nem is szükséges bizonyítani. Szinte egész magyar líránk példa rá, hogy az érzelem tónusai mennyire dominálnak benne az értelmiek és a gúny fölött. A legkedveltebb, legáltalánosabb magyar lírai műfaj a népdal, illetőleg a népdalnak hitt műdal, amelynek modern, érzelgős változatai teljesen hatalmukba kerítették a magyar életet. Érzelmi felfrissülésre zenészkávéházba járunk. Borozás és népdal: elválaszthatatlan társak. A németek katonazenénél, Wagner-melódiára söröznek: a szöveg nem játszik szerepet a tömeghangulat kialakításában. Nálunk azonban fő a szöveg, a muzsika csak kísérő, cifrázat rajta. És mégis, itt is, közelebb állunk a német lélekhez, mint a franciához. A francia társas dal a humor irányában fejlődött Id és kultusza nem tartozik bele a nemzeti sajtáságok ápolásába. A németeknek van egypár hagyományos daluk, amiket örökké ismétlenek (Kommersbuch), de a dalszövegek szaporítása nem tartozik a társadalmi élet ambíciói közé. Nálunk minden szezon Új „magyar” nótát hoz és mindenkinek megvan a maga „nó-

tája”. A népdalszöveg hozzátartozik érzelmi életünkhöz. Aki sok népdalszöveget tud, könnyen népszerű lesz a társaságban. A cigányzenéhez vagy kabarézongorához alkalmazkodó magyar dal-Stílusnak főtulajdonságai: néhány érzelmes szóra korlátozott szókészlet; a természeti képek kultusza; ellágyulás és primitív eszközökkel mély élettartalom éreztetése.

Hasonlítsuk össze a röpke lírai dalnak két reprezentatív remekművét, a német és a magyar irodalomból: Goethe Heidem ősiéin-jét és Petőfi kétstrófás sóhajtását: Temetésre szól az ének. A német háromstrófás, egyenként 7 soros vers, komplikált rímszerkezetével, merev pontossággal visszatérő refrénnel, mesterkéltnél drámaisággal, amiben nincs semmi konkrét, absztrakt személyekkel („Knabe”, „Röslein”): hideg mese, amely nem kelt bennünk mélyebb részvétet; tragédia helyett játék, gondos nyelvművészet, okoskodó szavak: „Half ihm doch kein Weh und Ach, Musst- es eben leiden.” A cím: „Heidenröslein” – tömör összetétel, amely pregnánsan akarja megjelölni a témát. Petőfi versének nincs címe. Az életből kiszakított beszéd, sóhajtás nem sorakozik definíció rubrikái alá, nem kívánja magát megneveztetni, elkülöníteni az élet többi mondanivalóitól. És mégis egység, mégis művészi keret, amelyet a tartalma izolál. Temetésre szól az ének ... Címül a nyolcsoros vers első sora szolgál. Amint Badics Ferenc írta róla:⁹ „két sóhaj az egész költemény, mely eszmetársítás útján ébred s az érzelem igazságával hat.” A szavak valóban úgy jönnek egymásután, mintha csak egyszerű képei volnának az előttünk lejátszódó jelenetnek. Okoskodás helyett érzelmi asszociációk természetes sora:

Temetőbe kit kísérnek?
Akárki! már nem földi rab,
Nálam százsorta boldogabb.

Petőfi önmagáról beszél, első személyben. Goethe allegorikus történet mögé rejti az igazi élményt, amelynek érzelmi tar-

talma nem éri el Petőfi igen egyszerű eszközökkel kifejezett mélységét; két tragédia áll előttünk: az ismeretlen halott, akit a halálra vágyó társtalan költő irigyel.

Itt viszik az ablak alatt,
 Be sok ember sírva fakadt!
 Mért nem visznek engemet ki,
 Legalább nem sírna senki.

Goethe irodalmi félmúltban meséli el a történetet és féltve megőrzi fiktív részvétlenségét. Petőfi jelenvaló cselekményt ad és önmagát, – önmagából is a legtöbbet, amit ember adhat: az egész *életét*. A természetes magyar nyelv nem szűrődik keresztül az értelem hűtő-retortáin, hanem közvetlenül lesz belőle költői stílus. A magyar stílusról való közfelfogás bátorítani látszik az érzelmesség kifejezéseit. Talán a magyar nép őszinteségéből is folyik ez a közfelfogás, amely szerint a nyelv nem arra való, hogy elrejtse az érzelmeket, hanem arra, hogy kikiáltasuk őket a világba, amint ezt a mesteri egyszerűségben fogant székely strófa mondja:

Kinek meghalt szeretője,
 Menjen ki a temetőre,
 írja fél a vas kapura,
 Hogy szívének mi a bűja. (Népk. Gy. 111:158.)

AHOL AZ ÉRZELEM és a képek dominálnak, ott nem lehet szó arról, hogy a nyelv ideálja a világosság, a francia értelemben vett, „clarté” legyen. A magyar író eszménye nem az, hogy keveset mondjon sok szóval, hanem az, hogy kevés szóval sokat, minél gazdagabb lelki tartalommal terheset. Ez a gazdagság szükségképpen a logikai alkat rovására megy. Lehr Albert idézi Arany Jánosnak egy mondását, amely a logikai világosság ellen szól: „Logika! ami agyonüti a költőt.”¹⁰ Van ugyan a magyar köztudatban egy illúziós hit arról, hogy

a magyar világosan beszél, s szereti az érthető beszédet. Talán a népgyűlésen igen, bár ott is érzelmi motívumok dominálnak, nem a tett halála, az okoskodás... Az ilyen kifejezések nyelvünkben, mint *beszélj magyarul* (– világosan, érthetően) és *magyarázd meg* (– érthető magyarsággal beszélj): éppen arra vallanak, hogy a magyar világosság csak eszmény, amit beszédünkkel nem szoktunk megvalósítani. Inkább azt mondanám, hogy az igazán „magyaros” beszéd nem a világosságot szereti, hanem az agyafúrtságot, a ravasz, leplező fordulatot, a székelyes zárkózottságot, ahol harapófogóval jön a szó és fejtörést okoz. Közmondásainkban – amikkel neveltetésénél fogva minden magyar azonosítja magát – nem népünk primitívsége, hanem fejlett stílus-ügyessége nyilatkozik meg. Pregnáns, fordulatos, szűkszavú, ritmikus, tudós formulák ezek, nemcsak a magyarban, hanem más nyelvben is. Nyilván – ha népi eredetűek is – magasabb kultúrájú rétegek termékei, csak úgy, mint az úgynevezett népballadák. *Szegény ember szándékát boldog Isten bírja*: tökéletes verssor-f orma, maga a középosztály is az iskolában tanulja meg rejtett értelmét. Ilyen homályos, magyarázatra szoruló, szellemes kifejezések: *szeget szeggel, ki korán kel, aranyat lel, nem esik messze az alma a fájától*. A forma kedvéért szűken marad az értelem: *egyszer hopp, másszor kopp; hátán háza kebelén kenyere ...* Egész gondolatsor rövidül le velős mondássá: *Él magyar, áll Buda még!* A szójáték nem idegen a magyar nyelvtől sem, már Balassi cl vele és az összes Echók visszhangozzák. Arany János pedig kísértetiesen tragikus szituációt *éreztet* a homályos kifejezésekkel, V. László balladájában: „Enyhít, miként a sír”. Itt is középuton állunk a német és a francia között. A szójáték logikai bravúr, de a nyelvhomály lehetőségeit használja ki. A homály azonban elsősorban nem értelmi fufang, hanem érzelmi ködösség alapján jön létre. Példának hozhatjuk föl magát

Ábrányi Emilt, aki dicsőítő ódát írt a magyar nyelvről, telve csupa érzelmi motívummal, amelyek közül természetesen hiányzik a világosság-homály kérdésének fölvetése. De az a mód, ahogyan az egyébként józan Aranyepigon költő magát – jóbánságáról megfélekedve, képet képre halmozva – kifejezi: már a képhomály és érzelmes homály kategóriába tartozik, íme két sor a kavargó képekből, amik jellemezni akarják nyelvünkben a harag kifejezését:

Nem szárnyal a vér-ködös égre más,
Csak ágyűdörej, szitok és zuhanás!

Vértől ködös az ég: képtől ködös a költői stílus! Való, hogy régi nyelvünknek voltak reális, racionális korszakai. Ilyen a tizenhatodik és a tizenhetedik század, ahol éppen a bárók emfázis nem homályosította el. Pázmányban „a legvilágosabb, köd és homály nélküli fejtegetések” kötik le a figyelmet.¹¹ De ez a sokszor sterilis világosság nem lehet örök sajátja a magyar nyelvnek. Mihelyt többet akart a nyelv kifejezni a kézzelfogható valóságoknál, már elállott – Pázmánynál is – az expresszív homály problémája. A kódexíró keresi a latin nyelv hoz emelő szavakat és a jelentések bizonytalansága miatt szóhalmozással explikálja magát. Kazinczy, Berzsenyi verseihez szótárt kell használnunk. Aranyt sem értjük a népnyelv ismerété nélkül; ő maga is megjegyezetezi a saját szövegét. Mennyi tudós allúzió, mennyi kép összeömlése Berzsenyinél:

Poeán! újra születesz nekünk;

Fürtöd' Mádi arany gerezd
S tündöklő amazon pártá ölelgeti.

(A szonethez.)

Ez bizony nem népi egyszerűség és magyaros világosság! Vagy

nézzük azt a dagályos homályt, mellyel Berzsenyi a gazdag-ságot akarja jellemezni:

Más az Atridák ragyogó dagályát
Tarka pórázon mosolyogva nyögie ...

Irodalmunk is eljutott néha oda, ahol a XII. századi trubadurok voltak: a tudós homályhoz.¹² Néha nehéz is eldönteni, vajjon a mindent homályba burkoló érzés vagy a tudós nyelv mesterkedés, stilizálás vagy a kettő együtt okozza a hétköznapi világosság hiányát. Ilyen keveréke az elképzelések egyensúlyát megzavaró pindari hévnek és klasszikus könyvélményeknek Berzsenyi dagály-dús szakasza:

Te, mint az orkán, s mint az Olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok álpeszít;
S villám szavad megszégyeníté
A gonoszok s cudarok dagályát.

(Wesselényi hamvaihoz, 1810)

Katona József Bánk bánjában, amely legformátlanabb reinek-műve irodalmunknak, a szinte barbár erővel összehányt mondatok közül vegyük ki példának ezt a képzavaros, disszonáns zenéjű, félelmetesen csikorgó ritmusú, kísértetiesen homályos és mégsem primitív gondolatfűzésű részletet:

(Király.) Magyar?
(Bánk.) Vagy azt hiszed, hogy az engedi,
Mint egy kifestett kép, magát néhány
Szoros vonás közé szorítani? –
Nagy volt az a Hatalom, melyet kezembe
Tettél le. Itt dörgött markomban egy
Ország felébe mért ménkö csomó;
S még is kezét csókoltam volna a
Gyilkosnak, aki véretem megölte?
Csak azért, mivel hogy gyűrűjére egy
Rangbéli címer volt felmetszve? –

Az úgynevezett zeneiség is hozzájárul költői nyelvünkben a pusztán logikus-értelmi elemek háttérébeszorulásához. Ezt a

zeneiséget, ezt a kifejező homályt végigkísérhetjük Balassitól kezdve Berzsenyin, Vörösmirtyn, Aranyon keresztül Ady Endréig és Mécs Lászlóig.¹³ Minden irodalomban így van ez; már Cicero írta a költőkről, hogy „vocibus magis quam rebus inserviunt.” Az érzelmes vagy tudós homály a magyar költőnek is erénye. Tudós homályban nem érzük el a francia intellektuális lírát (Paul Valéry), sem a német metafizikai költészetet (Goethe, Stefan George), de az érzelmes-ösztöni szimbólumokkal, allegóriákkal, merész képekkel játszó, „expresszív” homályban miénk a pálma. Madách Évája is a zenére figyelmez, nem az értelmes szavakra:

..ha dalt hallok és zenét.
Nem hallgatom a szűk korlátú szót,
De a hang árja ringat, mint hajó
S úgy érzem, mintha álomban feküdném:
A rezge hangon messze múltba szállnék... (VI.)

A MAGYAR NYELVNEK és stílusnak – a képek kultusza, az érzelmesség és az ebből fakadó sejtetés, homály mellett, ezekkel teljes összhangban – egyik legfőbb eszménye a szabadság, az újításra, egyéni színre való törekvés; ökonómia helyett halmozás, hatáskeresés, az energiák szinte korlátlan kiélési lehetőségei:

Kiben erő van és Isten lakik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol...
S bár új utat *tor*, bizton célhoz ér.
(Ember Trag., X.)

A francia stílusideál lényegében a purizmus. Távoltartani a nyelvtől minden elemet, ami a hagyományos harmóniát zavarná. A neologizmus, tájszó, mondattani hanyagság, a megértést érzelmi irányba terelő, esetleg homályt okozó képek: nem francia eszmények és ha átmenetileg (pl. a romantika) a korlátok ledöntését, a nyelv programmszerű gazdagítását tűzi

is ki célul, a francia stílus igen konzervatív. Miniszteri rendeletek állapítják meg, hogy mit lehet írni. Már Fénelon (*Reflexions sur la rhétonque*) panaszkodott, hogy a nagy fosztogatás vérszegénnyé tette a francia nyelvet. . .

Nálunk nemzeti norma a nyelvfejlés. A mai nyelvsegenyítő, a meglevő nyelvanyagot variáló neopurizmus, amit főleg asszimilált, de gyöngé nyelvzékű német honfitársaink és érdemekre pályázó de magyarul rosszul tudó zsidók propagálnak, – múló jelenség; a nyelvújítás tudott nagy találatkónnyal alkotni, sőt semmiből is teremteni. . .

A nyelvfejlés nemcsak lelki és formai adottság a magyar stílus és az írók viszonyában, hanem szinte már törvény. Szabadságot az írónak! Aki tollat vesz a kezébe, máris nyelvújító, nyelvzadagító, kép-faragó, stílus-forradalmár. Nemzeti ideálunk nem a nyelvsegenyítés, hanem a korlátok folytonos kiterjesztése; nem tilalomfa-állítás, nem a merev stílushagyományok kereteibe való beleilleszkedés, hanem a teremtő fejlődés.

A nemzeti klasszicizmus kritikusa – Gyulai – nálunk egyszemélyben Petőfi stílus-forradalmának kiharcolója is volt. Gyulai nem tagadja meg a kétféle ideál közül egyiket sem. Vörösmarty stílusában azt dicséri, hogy „merészsége finom nyelvzékkel párosult, ízlése alkotó erővel.” Négyesy László Vörösmartyban a nyelvzéköt ünnepli, akinek „nylvfantáziája páratlan”, „bujja, merész” és akinek nyelvében sok az „újszerű, egyénileg teremtett fordulat” (*Magyar Nyelv* 1917:140). Ez a nyelvzéköt ösztön mindenütt megnyilvánul a magyar irodalomtörténet folyamán. Megható amit a múlt század húszas éveinek zéköt-nylvzéköt-íróiról mond Vörösmarty-életrajzában Gyulai Pál: „A nyelvzéköt vitákban Helmezy vitte a főszerpet. ő volt a legtermékenyebb és legmerészebb szócsináló. Folyvást csinálta az új zót, arra is, amire nem volt zükség.

Néha összegyűltek oly új szók alkotására, melyekre nagy szükség volt, s egyszersmind kötelezték magukat, hogy a megállapítottakat közösen fogják használni. Ez ülésekből kerültek a *bitor*, *zsarnok*, *tömör*, *tömeg* szavak.” Helmezy nyelvész-ményét legjobban azokkal a szavakkal jellemezhetjük, amiket ő maga Berzsenyi versei elé ír (1816) az újításokról (XXXIV): „... mintha bizony nekünk meg kellene s meg lehetne azzal az egynéhány scytha szóval érni, a mit kacagányos Apáink lóháton hoztak ki Európába . . . Több ideáink vannak, mint a Dentumogereknek; idea pedig szóval, szó meg ideával jár: hogy ne lehetne hát, sőt hogy ne volna szükség szavaink számát szaporítani?... No már szegény magyar Nemzet! . . . még a 17. században is mutattad jelét ősi szófaragó szabadságodnak, midőn a Tabacáról azt mondád, hogy légyen az magyarul dohány és lőn az magyarul dohány . . .” Helmezy csak ott téved, mikor magyar csinálmánynak teszi meg a dohányt, amely török-délszláv közvetítésű arab szó.

Ezt az ősi szabadságot az újításban és a meglevő nyelv használatában minden magyar író szuverén módon megkövetelte magának. Innen van, hogy két véglet között nyelvünk és stílusunk mégis megtartotta az egyensúlyt. „Nékem az kecses, ami szokatlan” – zengette Kazinczy, aki – pedig ő klasszikus ízlésű volt – azt szerette volna, ha az író minden irányban szabad kezét kapna a nyelv minden lehetséges eszközzel való gazdagítására: „Hadd játsszák játékokat itt is a törvény, a szokás, analógia, euphonia, ízlés, régiség, újság, *magyarság*, *idegenség*, hideg józanság s poétái szállongás..” Horváth János írja Petőfiről (1922:85): „belép a költészet szentegyházába a művelt ember tisztos öltönyében, de belép sarkantyús csizmában, fokossal is, mikor milyen viseletben találja lyrai kedvét az ihlet ünnepi harangja. Túlzásba azonban sohasem megy...” A nyelv gazdagításának követel-

menyét először Zrinyi propagálja a Zrinyiasz bevezetésében, ahol bejelenti, hogy szántszándékkal idegen szavakat kever költői előadásába. Csokonai a Dorottya negyedik könyvének egyik jegyzetében nyilatkozik a szabad nyelvgazdagítás szükségéről: „Ha azt akarjuk, hogy jövőben a tudományokban, muzsikában, képírásban etc. előbb menjünk: sok szavakra s meghatározott értelműekre kell szert tennünk.” És ismét jellemző a nyelvi meggyőződés türelmetlenségére, – ami az egész magyar nyelv művelés történetén megfigyelhető – hogy szinte diktatori gesztussal kivándorlásra szólítja föl azokat, akik vele ellenkező véleményen vannak: „Aki az új szavakat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról is. Elég tágas a Caspium homokpusztája! ott életében sem hall egy új szót is!”

Ez a türelmetlenség, amely az ellenkező vélemény eretnekégetésétől sem riad vissza, irodalmunkban három nagy háborúságot hozott létre: a nyelvújítást; a Nyelvőr orthologusi harcát a nyelvújítás túlzásaival szemben; és legújabbán azt a hadjáratot, amelyet néhány tiszteletreméltó, de túlzottan purista nyelv művelőnk indított a rádió, a hírlapok és a hatóságok támogatásával. Sehol olyan életre-halálra nem harcoltak a nyelv körül, mint nálunk. Kötelező hagyomány és abszolút hatalommal bíró tekintély híján mindegyik küzdő fél a maga számára követelte a föltétlen szabadságot, az ellenféltől pedig a föltétel nélküli fegyverletételt. A gúnynak, lekicsinylésnek, gyanúsításnak minden motívuma fölmerült ezekben az ádáz nyelvi harcokban, ahol a szembenállók kölcsönösen kétségbe vonták egymás hazafíúi megbízhatóságát.¹⁴

A harc kitört, a harc lefolyt és a magyar nyelv került ki diadalmasan mindenkor a küzdelemből. Mert nyelvünk individuális behatásokra igen fogékony és – a szabadság elvénél fogva – nem merevedik kollektív hagyományba. A magyar stílustörténet a legmozgalmasabb és a leginkább egyéni veze-

tésű valamennyi stílustörténet között. Egy állandó fonala van, amely végighúzódik egész irodalmunkon: a természetes-népies-reális stílus, de mennyi egyéni kezdeményezés, ellenhatás mindenünnen! Igazi stílusforradalmi csak a magyarságnak voltak, amely politikában annyira idegen a fölforgatástól; a forradalmár francia a legállandóbb stílusú, nyelvtekintély-tisztelő nép. Nálunk egy író stílusa átformálja az egész országot. Balassi szókészlete és modora a kuruckorig meghatározza a magyar érzélem formáit. Kazinczy stílusreformja eltávolítja az irodalmi nyelvet az élőbeszédtől és a választékosságot, finomkodást teszi uralkodóvá.¹⁵ De föllép Vörösmarty és a fantasztikum, a szertelen képek, a bizarr formák, a szinte pathologikusan egyéni szóhasználat felé ledönt minden korlátot:

... méreggel lejt az oroszán,...

S keble tüzet égő törként hordozza szemében.

Lejteget a párduc s agyarogva vonítja bajuszát.

(Délsziget, I.)

Petőfi ismét évtizedekre leszállítja a költői dikdót a természetes beszéd nivójára, néha egészen a prózaiságig:

Szigorú

Ajkamat lezárta

A negyvenes évek a költői képek virágzásának korszaka volt. Négyesy László írja erről a korról: „A kép akkor rendkívül kedves és – mondhatni – túlbecsült poétái eszköz volt, a romantika visszaélt vele, olykor Petőfi is modorosán halmozta. Ebbe az áramlatba került bele Arany is a Toldi estéjében itt °« és a Katalinban.” (Magyar Nyelv 1917:135.) Arany szintézise alól a századvég epigonjai nem tudnak szabadulni és a középutas, klasszikus-népi okosságot teszik meg főerénynek:

Újító gyárt sok magyar szót,
 Oly idegen módra hangzót,
 Hogy a német magyarabb . . .
 Az ós. az meg azt tanítja,
 Jobb, ha csak a képzés szittyá
 S idegen gyök megmarad.
 (Kozma Andor, Nyelvészet.)

Mikor Ady Endre „nyugatról” betör új időknek új dalival, nagy háborúság fogadja. Megkövezik a stílusforradalmárt és az új szavak védelmezői hazaáruló-számba vétetnek. Miért? Mert nálunk nemcsak az irodalom, hanem a nyelv is mélyebben nemzeti ügy, mint máshol és egy új stílustól, amely új lelket leplez, egy új szótól, amely a régít elhomályosítja: a kontinuitás megszakadását lehet félteni. Igaz, hogy ez a vészedelem csak látszólagos, mert nyelvünk egészséges ösztöne kiállított minden stílus-zökkenőt, fonetizmusában pedig pláne állandó maradt, de a harc mutatja, hogy a nyelv iránt féltő érdeklődés nem csupán esztétikai.

Megnyilatkozik a stílus örökös nyugtalanságában egy tragikus tulajdonsága a magyarságnak: az önmagakeresés, a formáért való küzködés, belső vívódás, a soha-meg-nem-elégedés, a kifejezhetetlen kifejezésére irányuló vágy. Kifejezhetetlen azért, mert a magyarság sohasem elégedett meg azzal, hogy a művészi formatökélyben önmagát lássa, hogy az egyszer megtalált stílust örökérvényűnek, az igaz magyarság tükörének ismerje el. Mindig marad valami irracionális ismeretlen, ami még megnyilatkozásra vár és aminek önkifejeződése aztán az egész stílusképet megváltoztatja. Nálunk a tartalom mindig fontosabb volt a formánál. A magyarság nem a formát keresi, hanem önmagának leglényegét, a definiálhatatlan, a nyelvében élni akaró magyarságot és ezt soha nem fogja nyelvvel megrogzítani. Kétségbe kell-e esnünk a magyar stílus örökös újrakezdéseire? A stílus célja a küzdés maga.

Ez a jövőbe-érző magyarságélmény nyilatkozik meg mindenütt Szent István óta, ab többnyelvű országot óhajtott és ezzel azt is föladatunkká tette, hogy asszimiláljuk magunkba a velünk élő népek értékes szókincsét; a kódexíró fáradozásaiban, hogy építse nyelvünk gótikus tornyait, fölfelé ívelő páthoszt hirdetni, groteszk szobrok fintoraiban is méltóan a nyugati konstrukciókhoz és a misztikus fényszűrődések édességét árasztva; Balassi humanizmusában, tudós természetkultuszában, amely lelki szárnyakat adott a magyar versnek; Rimay végnél” kül tekeredő mondataiban, amikben nyelvünk kiállta a bárók ízlésnek minden teherpróbáját¹⁶; Zrínyi bátor magyarságában, mikor török, horvát, deák szokat kever strófáiba; Kazinczynál, mikor „görög tetőkre lépteti” a magyar dalt és – építő Pálládi módjára – vállalja a rontás ódiumát, így panaszolva:

... a nyelvpöczer

Régóta zaklat engem is, kit a
Külföld szerelme vétkes útra szédít.
Én a magyart németté tenni igyekszem,
És franciává, rómaivá, göröggé,
És rontom a szép nyelvet, szabdalom
Szavainknak farkokat, teremtem a szót,
A régít új formában fűzöm össze...

(Gróf Széchenyi Istvánhoz.)

A magyarság energiájának szintézise állítja Széchenyit is a nyelvészmeny szolgálatába, midőn fölismeri a nyelv „mágusi befolyását”, de teljes szabadságot ad az írónak a bűvös erő egyéni kifejtésére: „a legfenköltebb írók oly homályosak, hogy azok fenségét és mélységét, a velük rokonkeblűeken kívül, alig értheti és érheti el más”; – és midőn a liberális asszimilációban látja a magyarság gazdagodását: „ha honi szavunk csak egy árnyalattal is mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító, s az anyanyelvvvel majd-majd összeforrandó szó iránt éppen annyi vendégszeretetet, mint amennyivel régi magyar

szokás szerint fogadjuk a jövevényt... az ember legszebb szabadságát, hogy szinte mindent ki fejezhessen, ami lelkének rémlik, lelkében sejdül, benne rejtezik, ne áldozzuk föl színes előítéleteknek ...” A stílus szabadságáért való harc nemzeti probléma lesz Petőfinél is. Mindig előlről kezdődik a harc és – úgy lát-szik – a merészebb iskolai klasszikusnak (Petőfi, Ady) előszőr át kell mennie a purgatóriumon, hogy aztán egyszerre bevonuljon a tankönyv-halhatatlanságba. Petőfinek éreznie kellett, hogy „sínylődik a nyelv súlyos rabbilincsen” és szenvedte – legbensőbb egyéni és legmagyarabb nyelveszményeinek megtestesülése miatt – az ízléstelenség, az aljas-erkölcsiség, az idegenszerűség, magyartalanság, hazaárulás vádját. .¹⁷ Arany széljegyzete egy nyelvészeti cikkhez¹⁸: „Országutat akarnak; a költő olykor az ösvényen jár.” Tehát nem arra, amerre a tömeg, hanem egyéni utakon . . . Ady Endre gyötrődését – hagyománynak és szabadságnak tragikus szintézisét keresve, amelyben kifejeződik magyarság és új lelki tartalom – legjobban az ő saját zseniális önvallomásával jellemezhetjük: „Régi atavisztikus mérgek eredménye lehet a zseni. A prófétában se képesség a nagy távolhelyek játszi áthidalása, az új ige, a bátor szókellés, az ismeretlen ihletek átkölcsonzése. hanem muszájos koldosság... Az alkoholos zseni kénytelen újat mondani akkor is, mikor talán nem akar. Elvész a hatalma a szótár-szavak fölött, pathologikus kényszer, parancs, olyan logikai bukfencekre bírják, hogy önmaga elszédül, ha leírta, ha olvasta, hogy milyen újat és igazat írt le.” Ami azt jelenti prózai nyelven, hogy Ady belülről, ösztönösen teremtett. .

Szabó Dezső az Elsodort faluban (1919, 1:255) jellemez egy regényt, amelyet a főhős olvas és amelyben önmagára ismer. Mi pedig a zuhogó hatások, a mindent felölelni akaró világkép, viharként zúgó stílus regényében, az orgona összes regiszttereinek bugásában magának az Elsodort falunak önjellem-

zését ismerjük fel: „A regény a századok nagy megraboltjának, Európa Hamupipőkéjének, a magyar fajnak regénye volt. Egy mesés arányú, János-féle hősből bogozta egybe a mesét. Volt benne *készségszerű roppant humor, kilüktető zokogás, kihullótt jajszó*. Hatalmas, világító típusokban ontotta maga elé, mint egy megtárt bányából, a faj csodálatos gazdagságát. Gyors rohanásban villantotta át tragikus küzdelmét az óriásokkal, akiket legyőz, s a piszkos, ravasz törpékkel, akik megeszik. Egy faj mélyének viharos, sodró előáradása volt ez a regény, egybeölelő, felkiáltó nagy fájdalom.” Szabó Dezső szinte szizifuszi munkát végez: az agyába tóduló képeket kell elhessegetnie, rendeznie, a forró lávát hűtenie, hogy stílus, nyelvben megrögzíthető mondanivaló legyen belőle.

A magyar író belső, ösztönszerű megnyilatkozást ad, ahol a forma, a hagyományos szavak másodrendűek, és állandó változásban, forrongásban vannak. Éppen az ellenkezője ez annak, amit a franciák stílusművészetnek elismernek. Benedek Marcell a lényegét találja el, Ady nyelvérzetét jellemezni akarván: „mindent ki akart fejezni: a Mindent akarta kifejezni!” (Ady-breviárium. 1:228). Líránknak volt egy Balassi-korszaka, aztán lett Kazinczy-, Petőfi-, Arany-korszaka és végül Ady-szótára, Ady képei, Ady mondatfűzése nyomta reá bélyegét a magyar stílusra, még az ellenzőinek stílusára is, le egészen a mindennapi vezércikk Ady-élményből fakadó frázisáig. Prózáink is az uralkodó lírai eszményből táplálkoznak. A magyar stílustörténetet néhány zseni csinálta és csinálja mindig újra. A francia irodalomban kisebbek a zökkenők, észrevétlenebb a formáció, az előkészítés, nagyobb a kollektivitás-fegyelem és ellanyhulóbak, hosszabbak a hullámok. Verlaine óta nincs nagyobb forradalom, amely a francia lírát kiragadja valamilyen ismeretlen irány felé. A magyar örök-megújulást pedig példázza Kozma Andor verséből (Az ősi szellem) ez a konklúzió:

Ami örök bennem: fajtánk nagy rejtelme,
 A magyar hév – éled új időkre kelve
 S mint amaz új szellem dicső ihletése
 Ragad honépítő alkotó mérésre.

Ady Endre is azt mondja magáról, prófétai ihlettel: „messze látok és merek.” A magyar stílus: merész újítók férfi-munkája.

NÉHÁNY KONKRÉT, modern példában mutassuk be az egyéni kezdeményezés mibenlétét. A képzőművészeti és zenei kritikák közismertek arról a nagy erőfeszítésről, amely lyel terminológiába akarják szorítani a látási és hallási benyomásokat. Ilyen utánzásra természetesen a nyelv igen tökéletes eszköz. Meg is érzik a kritikus stílusán. Tóth Aladár írja, képék után kapdosva, új színeket keresve, Szigeti Józsefről: „Nem szólunk páratlanul fogékony, hajlékony és előkelő muzsikusszellemeről. .. mindig *felajzott* képzeletéről. . . vonójának elképesztően . . . elegáns bravúrjáról...” (Pesti Napló, 1939 ápr. 23.). Galamb Sándor színi-kritikája Tamási Áron Tündöklő Jeromos-áról: „A mese szövege nem egyszer összekuszálódik, a hangulat és a hang jobbról-balra billeg, a dráma feszültsége és kötése helyett. Megkapja a közönséget... a *hegyes*, *furfangos*, *oldalazó erdélyi beszéd*.” Mintha novellista írta volna. A ritkább, vagy szokatlanul használt szavakat aláhúztam. *Billeg*: hangutánzó. A *kötés* is hangulatos szó. *Hegyes beszéd*: semmiképpen sem elcsépejt jelző, újnak érezzük, a német 'Spitzzug' véletlen találkozás, jelentése is más. *Oldalazni*: szemléletes, pregnáns, újszerű ige. Ha egy francia ember ezen a szövegen akarna magyarul tanulni, nem hinné el, hogy így csak az írók beszélnek, és hogy a szöveg csupa meglepetés: mert föl sem tételezi, hogy kritikusnak szabad ennyire egyéni modorban csapongani. Expresszionista stílusban sem írunk lexikont Franciaországban: „... Az expresszionizmus érett

prózájában holtan bukik alá a metafora. [!] A szó meztelenül menekül az önkívületbe. [!] Nyilként fűrődik bele a tárgyak kristálylelkébe. Legrejtettebb tartalma izzómelegen árad ki belőle. A főnév súlya átsiklik az igére. Minden szín a jelzőben halmozódik föl. A mondatról leolvad minden ékítmény. Ami megmarad belőlük, egyszínű ragyogás, tömörség, látomás látomás mellett. . .”¹⁹ Olyan ez, mintha valami izgalmas detektív történetet olvsnánk. Az előzőek után nem kell kommentárt fűznünk ahhoz a néhány mondathoz, amelyet Nyisztor Zoltannak Tóth Tihamér halála alkalmával írt vezércikkéből (Nemzeti Újság, 1939 máj. 7.) veszünk: „Szédületes tehetségüket bizonyára csillagokból hozták, de nyugtalanul vergődve sodródnak az élet hullámain, míg végre egy nekik való környezetben, sokszor gomolygó felhők, forradalmi lázongások, halálos tavaszok napjaiban magukra találnak és szellemük zuhogó szikráival, apostoli szívük varázslatos hullámaival olyan tüzeket gyújtanak, hogy valóságos népítélet emeli őket a püspöki székbe.” De nézzünk egy átlagnívójú íróat. Véletlenül választottam egy elemkerült újságnovellát.²⁰ „*Talantelen* bácsit hét év óta ismerem látásból” – kezdi a humorista és mindjárt első szavával tanúságot tesz arról, hogy a magyar képző önálló hangulattal bír és eleven, még akkor is, ha formatívummá élettelenedett: személynév csinálható belőle. A továbbiakban a következő képeket használja a szerző: „kifelé állt a szekere rúdja, „újságbetűkkel jóllakottank „meghökken tojás-... Aztán ezt írja hőséről: „Mint a *-talán*, vagy a *-telén*, ami megfoszt, de amellet maga se vitte annyira, hogy szó lett *volna a maga lábán*.” Nyelvtani terminusok, mint élőlények... A további szövegrészben pánikszerű posztóhalmaz-ról beszél a humoros szerző: ismét komplikációs jelentésváltozással alakított kép. Ez a modern magyar prózaeszmény. De már Szemere Pálról mondhatta Tolnai Vilmos, hogy a szavak költője és megálmo-

dója volt,²¹ Arany Jánosról pedig azt, hogy az „Elveszett Alkotmányban, Aristophanes fordításában, leveleiben tucatszám csinálja a furcsa, torz és bohó szavakat.”

A magyar író nemcsak a szavakkal bánik szuverén módon, hanem a nyelv alaktanával is. Ahol teheti, kiszabadul a szabály alól és új formavilágot teremt mindenhatósága. „A szépíró – írta Kazinczy 1817-ben – nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad; akár engedi a Grammatica és a Szokás, akár nem . . . Sőt az író parancsolja, hogy úgy legyen és úgy lesz; sőt az író usussá csinálja, ami usus nem volt. . .” Babits az *imád* igéből a nyelvújítás korában elvont *ima* szót tovább analizálja és egy képzelt igét alkot belőle:

sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok örjítő, örült imába!

(Nyugtalanság völgye, 1920:42.)

Vörösmarty a Hábadorban (1826) így beszélteti Csillát: „Te hát az *elhunyottnak* őse vagy?” – és ezzel a szokatlan-expresszív morfológiai variánssal a „magyar élőkör” hangulatát érezteti. Gárdonyi, Heltai, Ady, Babits – minden magyar író föl lehetne hozni itt, újakat és régieket, akik a nyelv meglévő formarendszerén fűznek-faragnak, bátor újításokat, képzéseket, elvonásokat gyártanak, akár emlékezve a népies szóteremtés önkényére, akár a pillanat inspirációjában ösztönszerűen újratemtve az irodalom számára egy ismeretlen alakot.²² A mondatot egyszerűen nem szerkeszti meg a költő és rábízza az érzelmi ráértésre a kiegészítést: a „Ki várni tud” c. Ady-vers ajánlása: Küldöm, *ki érti*.

Irodalmunk stílusában forma és lényeg valami misztikus egybeolvadásban élnek. Nem a forma a lényeg és mégis lényeg

az új forma. Nem a mondanivaló minden és mégis a forma sokszor darabos, dadogva is monumentális, mert a mondanivaló belső ereje átizzik rajta. És minthogy nálunk a költők – bár nem logikus analízissel – mindig mélyebben fejezik ki a tudományos igazságot, mint a filológusok, idézzük tételünk zárókévének Babits sorait:

Mit nekem ön és élmény színe? Lelkem lelkebbre tekint
 aki csak formákat épít, építménye nem múló,
 bánja is, állványának fenyve milyen erdőből való!
 légi ácsként fennen él rajt (s szökken a büszke épület!) –
 Kőműves! le ne nézz az útra, mert lenézni szédület!

(Nyugtalanság völgye, 21.)

A FRANCIA EMBERISÉGRŐL szaval és önmagára gondol. Az oláh rómainak nevezi magát, legkevesebb joggal a ny man nemzetek között – és nyelvét szívesen franciával cserélné föl. Az angol nem tekinti egyenrangú fehér embernek a kontinens-lakót, pedig nyelvét a hódító kontinensről kapta. A német gyűlöli a latin Európát, de tudatalatt imádja Itáliát és a francia fölényes szellemet: szüksége van, önserkentésül, a „Deutschland, Deutschland, mindenek fölött” elhithető ígéire és francia szóval nevezi a legnagyobb érdemrendet („Pour le mérite”). És a magyar? A magyar számára Európa a világ, hisz benne, mint abszolút értékben és a „keleti” származást keveset emlegeti. A nyugatos Kölcseynél költői affektáció a „büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöké fámnak”. Mint a magyar történelem princípiumaiban, a magyar nyelv életében is örökös harcban áll Kelet és Nyugat, amelynek harcában őrlődnek testi és lelki energiáink, amelynek hunok-harcából mindig megújulva kerül ki az örök magyarság.

A magyar nyelv sokkal szorongatottabb életre volt kény szerülve, mint az úgynevezett nyugati kultúrnemzetek önkife-

jezési eszközei, amelyek szabadabban fejlődhetnek és régibb irodalmi talajon. A román nyelvek háromezeréves múltja tekintenek vissza és bármikor visszanyúlhatnak az ősi rezervoárba. A germánság is megelőz bennünket legalább hétszázéves irodalmi hagyománnyal. Nekünk a magunk erejéből kellett hozzá-asszimilálnunk a Kárpátok medencéjében talált nyelvi kultúrához és a nyugati, délnyugati szomszédok kifejezésbeli, gondolkozási fölényéhez. Ma már egyenrangú fegyverekkel rendelkezünk és századok óta a mi nyelvünk vonzó büvkörébe hullanak önkéntes asszimiláltjaink, akik apáik nyelvét odahagyva a magyar irodalomkultúrának válnak remekíró-apostolaivá. A kétnyelvű Zrínyi és a szláv Petőfi „szent átlényegüléssel magyarrá lettek”! és a magyar nyelvet vitték diadalra a Tisza-Dráva tájain: „amely népnek két ilyen diadala van, annak nem kell félnie a haláltól”²³; a magyar nyelvnek, ha önkéntesei hangszerén ilyen hősi szimfóniákat tud zengeni, nem kell tartania semmiféle tübingai pályakérdéstől, amely már témafölvetésével szuggereálja, hogy a magyar nyelv kihalásra szánt, országépítésre alkalmatlan eszköz, fölösleges luxus a népek bábeli versengésében. (V. ö. Meillet, *Les langues dans l'Europe*, 1928 :208.)

Tragikus érzések és helyzetek övezik a magyar nyelv sorsát. A „lenni vagy nem lenni” kérdése, mindjárt a honfoglaláskor. Van bolgár-török nép, amely elvesztette ősi nyelvét és szlávidegent cserélt. Az ugor-török magyar nem olvadt föl a szláv tengerben. De ott lebegett fölötte – nyolcszázadoknak vérzivatarja közt – az egyházi és hivatalos latin nyelv, amelynek uralma alól a XII-XIII. században már virágzó lírák és epikus költészetek szabadultak föl Germania és Frankhon tájain, mialatt nálunk a magyar szó még a „vulgo” címkéjét viselte és paraszti sorban, udvarházi használatra korlátozva, irodalmi levegőtől elzárva élt.

A nemzetnek éppen az a része, amelyik hivatva volt a

vulgáris nyelvet európai színvonalra emelni, kétnyelvű gondolatvilágban élt, ha ugyan nem háromban, mert a polgárság kialakulásával a németség is számot tartott a magyar „nemzeti” anyanyelvnek ápolására. Soknyelvű szentistváni országunkban, a nyugati germánság és a déli törökség ütközői között szinte csodaszámba megy, hogy nyelvünk uralkodói lélegre tudott emelkedni; hogy volt idő, éppen a legviharosabb korszak, amikor a Balkán felé a magyar lett a nemzetközi érintkezések diplomáciai nyelve, sőt a moldvai fejedelemségben udvari nyelvvé emelkedett²⁴; hogy a legnagyobb elnyomatások idején, II. József alatt és a Bach-korszakban válik legbüszkébb kifejezőeszközzé a magyarságnak; hogy a trianoni kisebbségsorsra kárhoyztatva meg tudott maradni – nyilván benső fölénytudatának erejénél fogva – a Felvidéken is, Erdélyben is „előkelő”, idegent asszimiláló nyelvnek. A latin hivatalos nyelv kiküszöbölésére irányuló évtizedes harcban a latin nyelv hívei hazafias érvekkel védték a hagyományokat és az ország egységét féltették. Vegyük hozzá a magyar nép évezredes liberalizmusát az idegenekkel szemben: az erdélyi szászok, a szeptiesiek zárt nyelvegységüket megőrizték a középkor óta; a tizennyolcadik század elzászi-francia telepesei néhány évtized alatt elnémetesedtek; az ország fővárosától néhány kilométernyire ma is svábul, rácul prédikálnak. A magyar nyelv terjesztésére nem sietett királyi rendelet, mint a franciáknál (Villers-Cotterets, 1539). Ellenkezőleg, két ízben a germanizáció szorította ki iskolából és hivatalból nyelvünk jogait. Pesten a múlt század közepéig még díszes német színház hirdette a nyugati szomszéd ígét és a német színelőadások – alsóbbrendű nívón – egészen a világháború végéig fönntartották magukat a fokozatosan megmagyarosodó fővárosban, ahol még ma is van publikuma egy német napilapnak. A magyarországi német irodalom bibliográfiája több kötetre terjed. A nyelvére büszke, lelki

sajátságait féltve őrző magyar – a legpolyglottabb kultúrájú ... Jókai írja a múlt század elejének németes szalonjairól: „magyar úrnőt magyarul szólítani meg a legdurvább gorombaságok közé számított”. A magyar nyelvűvel a magyar nyelvet mindig valami más nyelvvel való vonatkozásban látja. „Szótár” számunkra ma sem jelent egyebet, mint: magyar szavakra fordítása egy idegen szókinsnek, vagy megfordítva. Magyarul magyarózó szótárunk csak a múlt század közepén keletkezik (Fogarasi), de tisztán tudományos céllal. Nagyközönségnek szánt „magyar Larousse” ma sincs. A francia szótáriróadalom a tizenhetedik században már virágzik: a nemzet a szótárban ismer szellemiségére. A magyar író mindig idegen idiómák légkörében dolgozott és nem merülhetett önyelvűségébe, mint a francia vagy a német költő, bár a tizennyolcadik században Németországnak is volt második kultúrnyelve: a francia, – és az olasz színház Párizsban is virágzott; de mind a két nép a tizenkilencedik században már teljesen egységes nyelvű, írónk többnyelven olvasnak, – néha írnak is, mint a németes Bessenyei, Kazinczy, Széchenyi, Hugó Károly; a franciás Rákóczi, Fekete János, Teleki József; latin történéseink és nyelvtudósaink, a latinul verselő Vörösmarty, a görög hexametereket fabrikáló Babits. A német származású Nitsch Dániel professzor latinul írja német nyelvtanát a magyarok számára és egy tanítványával fordíttatja sárospataki nyelvre. Stílusunk évszázadokon át latinosabb volt, mint a nyugati népeké, írónk előtt más nyelvek mintái állottak, amikhez hozzáfejlődnünk kellett. Utol is értük őket, de sokat belőlük tükröztünk le nyelvünkbe. Ha magunkra maradunk, valamely tengeri szigetországban, fejlődésünk harmonikusabb lesz vala, de lassúbb: talán Arany János még a régi jó Gvadinyi hangján énekel. Mint a franciára a renaissance-kori italianizáció nyelvünkre is serkentőleg hatott a kozmopolitizmus. Mikor leginkább európaiak voltunk, akkor

eszméltünk leginkább reá magyar önmagunkra. Ez ma már minden igaz magyarnak meggyőződése. Kodály Zoltán írja: „Ellentmondásnak látszik, de igaz: minél több közünk van az európai kultúrához, annál nagyobbra nő a magunké is. Az elzárkózás, műveletlenség a nemzeti vonásokat elsovasztja”.²⁵ „Saját magyar jellemünk és szellemiségünk kifejtésére van szükségünk az európai kultúra valódi és örök értékeinek érvényesítése által- – mondja ki Makkai Sándor.²⁶ „Nyugatos” orientációjú mozgalmaink „mélyebben és szabadabban magyar” irodalmat hoznak létre.²⁷ A Racine-ból fordító Héló Kováts József a magyaros irány követői közé tartozott... A németesítő Adelungék hatása hívta életre a magyarító nyelvújítást. A kitagadott, CoriolánJként Parisba bujdosó Ady újjáteremti a magyar líra stílusát: ő egyik legnépesebb költőnk.²⁸ A magyar nyelv – tízszeresen inkább, mint a német, a franciáról nem is szólva – fordításokon is nevelődött klasszikussá. Nemcsak a Biblia, mint Luther nyelvalkotásában, hanem az egész világirodalom szállította a gondolatokat, hogy magyar ruhába öltöztessük őket. Shakespeare ideái és nyelvünk szellemével kongeniális képei magyar költészetté lettek Vörösmarty, Petőfi, Arany nyelvén: beletartoznak örökké a magyar irodalom kincsei közé. Jellemző, amit Vörösmarty mondott 1841-ben: „Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteratúrának is fölér legalább a felével. Nyelvünkre minden lefordítható Talán a legnehezebben a német filozófia és Goethe metafizikai őstíkokat éreztető tudótermészetes nyelve. De Ibsen szimbolizmusa, Verlaine zeneisége, Stefan George súlyos ötvösmunkája, Aristophanes vaskos röhéjé, a spanyol drámák szökkenő dialógusa, Dante víziói, hol „a gondolat elvész csodás sejtelemben” (Arany), a Cicero-i Körmondatok, a görög epigramma és alkaioi tömörség, – új életre fakadnak nyelvünk megtermékenyített talaján:

Ám terjessze a hatalmas
 Nyelvét, honját, istenit!
 Zúgó ár az, mindent elmos.
 Rombol és termékenyít.

(Arany, Kosmopolita költészet.)

A német is könnyen fordít, nyelve nem merev, alkalmazkodik idegen lényegekekhez, de próbálja valaki franciára tenni Shakespeare-t vagy Nietzsche-t!

Nyelvében él a nemzet. Ezt a jelszót azért kellett kimondani, mert nem élt, nem tudott élni nyelvében a nemzet. Mert a magyar nacionalizmus ragaszkodott a többnyelvűséghez, a latin nyelv szupremáciájához ... De a magyar nyelvűségen belül is szembenáll egymással a népies-magyarság és az európai magyarság, Kelet és Nyugat örök harca. Jókai tiltakozik a latin szónak nyelvújított, hangulattalan és hagyomány nélküli képzéssel való száműzése ellen: „mennyivel hatalmasabb szó volt ez: *demonstrál*, mint a mai palángyás tüntetés”.²⁹ Horger Antál írja³⁰ a *patika* (lat. ‚apotheca‘) szóról: „idegen ugyan, de hangalakja százszor kellemesebb, mint a nyelvújítás korában alkötött, nem magyaros hangzású gyógyszer-tár.” A középkori latin irodalom szuggesztívója – mondatképletekben, tükörszavakban – fölébe emelte kódexeink stílusát az élet nyelvének, így kapja a középkori magyar mondatfűzés, szöveghangulat azt az eszmei és érzelmi jelleget, amely „a deákság misztikumába beavatottság sejtelmét árasztja”.³¹ A latinosságnak persze voltak hatalmas ellenzői is. Csak a legnagyobbat említsük: Széchenyi, aki a Hunniában (1858) érthetetlen gyűlölettel és elfogultsággal támadja a latin kultúrát: „A boldogtalan latin nyelv dúlta már bölcsőjétől fogva a magyar csinosodás szellemét”, – holott éppen a magyar csinosodás oly sokat köszönhet a serkentő latin példának. „Ez az embertelen bilincs – folytatja Széchenyi – tartotta vissza a magyart nemzeti eredetiségének s anyanyelvének kifejtésétől”. Kit tartott vissza anyanyelvének kifejtésé-

tol? A Gellért-legenda szolgáltóját? A kódexmásoló Ráskay Leát? Tinódi Lantos Sebestyént, a házaló rigmusos riportert? A török, olasz, lengyel dalokból tanuló Balassi Bálintot? A vallási életben es a világi tudományok terén van igazsága Széchenyi haragjának, de ott is, a „pápalkodókkal” szemben³² elterjed a protestantizmus és kivirágoztatja mindenütt a magyar igét; a tudományos nyelv pedig Nyugaton is latin marad a tizenhetedik század végéig.

NYELVÜNKNEK EZ A BEÉKELTSÉGE idegen nyelvek közé kétféle irányban mozdította meg a nyelvművelést és a magyar nyelv körüli eszméket: az európaiság és a magyarság irányában, amely két tényező szintéziséből kellett előállnia a halhatatlan magyar nyelvnek. Ismeretes, hogy az idegen szavak átvétele, az európai nyelvkincshez való asszimilálódás, milyen nagy mértékben hozzájárult nyelvünk gazdagodásához. „Valahány idegen szót – írja Tolnai Vilmos, nyelvünk halhatatlanságának dicsőségein elmélkedve (Magyar Nyelv 1924:55) – a nyelv befogadott, sajátjává tett, a maga természetéhez áthatomlott, az mind az ő tulajdonává, műveltségének alkotórészévé lett, éppúgy, mint gyökeres magyarrá vált az alföldikun, az alán jász, a torockói német, a zalai horvát.” Kevesen bélyegezték meg olyan éles szavakkal a purizmus és nacionalizmus azonosítását, mint éppen Tolnai Vilmos, az előbb idézett helyen: „Amely nép nyelvében sok a jövevényszó, az a nép sokat tanult a századok folyamán. Már pedig a tanulni vágyó és tudó nép nem parlagi, nem barbár. Aztán, a nyelv tisztaságára hivatkozó okoskodás nem egyéb vak tudatlanságnál, mely még ma is azt hiszi, hogy vannak úgynevezett- szűz nyelvek. Az ilyenről beszélő ember nem ismeri a művelődés hatalmas folyamatát, s nem ismeri a nyelvnek vele szorosan egybeforrt életét.” Már Szarvas Gábor – a nyelvünk „ázsiai tisztaságiért” magyaroskodó, de a magyar nyelv szelleméből keveset érző Bal-

lagi Mórral szemben (Magyar Nyelvőr 1881:65) – azt a nyelvművelő elvet képviselte, hogy „az idegen szók ellen hiába való volna valamely nyelvnek a védekezése.” Hivatalos köreink 1932-ben mégis jónak látták purista mozgalmat indítani, hogy nyelvünk tiszta, *zamatós* jellegét megőrizzük... A programnak mind a két szava jövevényszó, legszebb magyar szavaink közé tartozók. Igen helyes és szent dolog a nyelvművelés megszervezése, a magyaros sajtóságok védelme gondolkodásunkban és stílusunkban, de sokan a nyelv őrzését kizárólag az idegen szavak üldözésére korlátozzák. Pedig a szó csak üres hangkombináció, semmi köze a nemzeti értékekhez; csak a nemzeti lélek melegénél, a mondatalkotás kohójában válik magyarrá.³³

NYELVÜNK, IRODALMI NYELVÜNK és a magyar stílus kialakulása szempontjából kétségkívül az „európaiság-magyarság” poláris ellentétének és szintézisének második tagja bír nagyobb jelentőséggel, ha a magyarságot a természetes magyarsággal, a népnyelvvvel azonosítjuk. Népnyelv alatt nem kell dialektust érteni, sem paraszti-primitív beszédet, hanem azt a magasabb nivójú, idegen és főleg irodalmi-városi befolyásnak kevésbé kitett nyelvet, melyet mindenki megért, aki a „föld” közelében él, tehát abban a milieuban, amely a magyarságnak évszázadokon keresztül „élettere” (‘espace vital’, ‘Lebensraum’) volt. A népi-vidéki jelenti egyúttal a „hagyományörző” magyarságot is, amely közelebb érzi magát ahhoz az életformához és stílushoz, amelyet a tizenkilencedik század kozmopolitizmusával szemben „magyaros”-nak lehet nevezni.³⁴ Ebben a magyaros stílusban természetesen benne vannak mindazok az elemek, amiket a századok folyamán a magyar népiség magáévá fogadott, összes jövevényszavaink és az irodalmiság lesüllyedt része, az, amit magyarul nem lehet olyan jól kifejezni, mint németül, a ’gesunkenes Kulturgut’ fogalmával. Tény, hogy semmiféle nem-

nincs szava a saját tulajdonságainak fokozott vagy tisztább mértékben való megjelölésére. A német csak „német” tud lenni, a francia csak „francia”, – a magyar lehet „nyugatos” magyar, lehet egyszerűen magyar, de lehet „magyarabb” sőt „magyaros- is, túlzásaiban esetleg már „magyarkodók vagy éppen „póriasi” és „parlagi”. Ehhez hozzávehetjük, hogy minden nyugati kultúrnemzet a maga irodalmi kivirágzását, nemzeti klasszicizmusát egy absztrakt, a népiség fölé emelkedő, attól az általános emberi felé eltávolodó stílusban (Racine, Goethe) találta meg; nálunk ellenben világirodalom és népiség szintéziséből alakul, népi-romantikus programmal teljesedik ki a magyar irodalom, közel a néphez, vagy legalább is abban az illúzióban, hogy költői szenthegy és magyar pusztá egymásra talál benne. .. Van a magyar költői beszédnek külön ritmosos formája is, a „nemzeti versidom”, amellyel csak mi rendelkezünk: nyelvünk olyan hajlékony, hogy a mértékes verselésben fölülmúlja a latint, sőt még hangsúlyos ritmust is tud (Ady), mint a németek.

A népies magyarság, az eredeti, zamatos stílus eszméjét légy jobban azzal a kritikával illusztrálhatjuk, amelyet Arany János írt Jókai nyelvéről 1861-ben (újrakiadta Tolnai Vilmos. Magyar Nyelv 1917:171). Ez a lelkes kritika egyúttal az egész népies klasszicizmus és a magyar stílus örök magyarosságát mindennél jobban jellemzi, íme néhány részlet Arany önvalomásnak vehető szavaiból: „Magyaros kifejezés, s vele együtt magyar észjárás és gondolkodás teszi ragyogóvá és kedvessé (Jókai) legszebb lapjait, írónk mintha egyetlen egyet sem felejtett volna azon tősgyökeres kifejezésekből, melyeket legelső nyelv mestereinktől hallottunk: – értem a gyöngéd anyát, a játszótársakat, a nagytekintélyű kocsist, juhászt, dajkát, a nép embezeit . . . Mások az irodalmi szokott stíl utánzása miatt sokat felednek az élet friss és erőteljes nyelvéből . . . Nemcsak azon tájnak, ahol nevelkedett, hanem általán minden tájnak, ahol járt.

kifejezéseiből fölszedi azokat, melyek igen találók, vagy hézagot pótolnak.. . Találunk irataiban igen helyes megválogatással dunántúli, tiszavidéki, tiszántúli, erdélyi, sőt székely szavakat és kifejezéseket... Ily író a nyelvnek époly becsülendő gyarapítója, mint aki új szavakkal műveli a nyelvet.. . *Csak eszköznék s nem célnak* tekinti a nyelvet.. . Nem mesterkedik nyelvünkkel, hanem minél *természetesebben* használja fel annak minden *természetes* erejét és báját... *megérti a gyermek is.*”

Ebben a pár sorban benne van a magyar nyelv egész esztétikája. Mi szűrhető le ezekből az elvekből, amiket Arany és a klasszikus népiesség magáénak vall? Az, hogy klasszicizmusunk – folyton ismételnünk kell ezt – éppen az ellentéte a francia klasszikus stílusedélnak, kocsistól tanulja a nyelvet, az életből merít, tájszavakat gyűjt, természetes akar lenni és a nyelvet nem tartja végcélnak... De egyúttal kerülése a német stílus-eszménynek is, amely főleg a prózában sokszor igen sivár tud lenni, kedélytelen és pedáns. A német Adelung „durvának tekintette a nép nyelvét, költészetét és ellenszenvvel fogadta a tájszavakat, amelyeket az írók vittek az irodalmi nyelvbe.” (Thienemann, Nyelvúj. tör., 6.) Nyelvünk két dologban valóban egyéniség: az idegen szókinsnek hatalmas asszimilációjában és a népiesség kincséből való folytonos megtermékenyülésben.

A népnyelv, mint eszmény, mint az egészséges nemzeti szellemnek kifejezője és megvalósítója, gondolkozóba kell, hogy ejtse racionális nyelv művelőinket és nyelvünk hivatalos interpretátorait. A népnyelv, a vidéki szólás, melyből nálunk az irodalmi nyelv kialakult – ellentétben az udvari, kancellári nyelvekkel, amelyet a nyugati irodalmak kanonizáltak – távol áll attól, hogy megfeleljen annak a mesterséges nyelvhelyességi és nyelvtisztasági elvnek, amit nyelvőreink követelmény gyanánt fölállítottak. A magyar falu romlatlan, tiszta nyelve: naiv illúzió. A paraszt maga is utánozza az urak beszédét³⁵ és alá van vetve

mindazon morfológiai, szemantikai, fonetikai változásoknak, amiken a köznyelv átmegy. A mai francia a vulgáris latinra vihethető vissza, amely korcs, romlott, hanyag nyelv az irodalmi, „szabályos” latinsághoz viszonyítva. Illyés Gyula írja (Ki a magyar? Magyarok könyvtára I, 16. I), hogy Moszkvában találkozott mordvinokkal, akiknek boldogan mutatta be a magyar szavakat, rokonságunk ma is érezhető bizonyítékait. Egy mordvin ifjú erre azt a megjegyzést tette: „Miért rontottátok el ennyire a nyelvünket? Egészen elrontottátok!” Minden érték relatív a nyelvek történetében.

A népnyelv, mint „legfőbb eszmény”: legtöbb idegen szavunk népi úton terjedt el! Ha egy magyar író – a romantika és a realizmus szellemében – keresi a jellemző, válogatott magyarizú szavakat, például abból a célból, hogy színes leírását adja jellegzetes módon a székely háznak, akkor beírja novellájába a következő ethnographicumokat: *cserény, derék, gerenda, gerezd, eszterhéj, jászol, saroglya, ketrec, kas*, amikből nagyszerűen fölépíti a székely ház portréját. Valamennyi: szláv szó.³⁶ A nyelv célja: értelemkövetítés, legtöbbször érzelmes formában. Az utóbbi elem foglalja magában a nemzeti hangulatelemeket, a tősgyökeresség expresszív tényezőit. Ezeket a szükséges motívumokat teljes mértékben bírják az említett szavak, sőt – bátran mondhatjuk – nagyobb, erőteljesebb mértékben, mint a színtelenné vált finn-ugor szógyökök legtöbbje. Aki zamatos magyarsággal akar írni, az onnan veszi a zamatot, ahol megtalálja. Jól tudta ezt Arany János mikor a rác-oláh-magyar keverék népies életet akarta jellemezni a „Népdal” című balladában (1877), amelyben ilyen szavak csillognak: *guzlicaszó, csimpolyaszó* (oláh), *koló, dávoría* (szerb), a vége pedig:

„Juhaj! Közel már Alexinác, Knyazevác:
Engem Kevi-Rác, többet ugyan sohse” látsz!

Arany a mondatban kereste nyelvünk eredetiségét, nem a szavak testében ... Az is illúzió, ha azt hisszük, hogy a népi szavak átvételével az értelmiségi nemzet lelke közelebb férközik a falusi tömegekhez. (Franciaországban, Angliában nem nemzeti eszmény a népiesség: ott a parasztot emeli föl magához szeretettel a nemzetfönntartó urbanizmus; Németországban legújában lett jelszó a „völkisch”, a falukultusz, a parasztdialektusok propagatív bekapcsolása az irodalomba: félő, hogy a német egység szenvedni fog miatta.) Mi, magyarok, jobbágyi szavakból főúri költészetet csináltunk; természetövekből királyok szobrait faragta a magyar szellemiség. Néha vitrintárgy lett a népi *cafrangból*. Ilyen az „ostoba” jelentésű, személynévből lett dialektális *antal* közszó, amelyből a précieux-biedermeier *andalodik* lett, messzire feledve népi származását; Czuczor és Fogarasi szótárában olvassuk róla: „Igen szép kifejezése a lélek azon foglalkodásának, midőn a külső tárgyaktól mintegy megválva önmagában kezd merengeni, s homályos, de gyöngébb nemű öröm vagy búérmekre gerjed. Az ifjú szív, a szépet érző kedély, a szerelem titkos lángjától hevülő lélek andalodik el kiváltképpen. Ez ige működésében kevés erő, de annál több kedélyesség, gyöngédség mutatkozik. A költői kifejezések egyik ékesebb gyöngye.” Egész poétika van ebben a magyarázatban és a szó története, amely szinte láthatatlan belső alakulással, nemesedéssel, természetes fejlődésben ment végbe: szerencsés pillanatait mutatja a népi és irodalmi világ egymást kiegészítő szerepének; az irodalom talál egy új gyökérszót, amit még nem koptatott, nyűtt el a sokképzős teherviselés, fölkapja és a legszébb ékszert faragja belőle:

A te ernyődnek kies
alkonyában
Andalog szívem, Helikon
leánya.

(Berzsenyi)

HA MAR MOST az eddig mondottak összefoglalásául és a magyarnyelvűség helyét keresve az európaiság két léggellegzetesebb véglete, a germánság és a francia szellem között, néhány generális kérdésre választ akarunk adni, megkockáztatva a valószínű ellenvéleményeket és az általánosítás, a szintézis lényegében rejlő hibákat is, – az alábbiakat mondhatjuk.

Mi a nyelv ideálja az említett három kultúrában? A németnél: spiritualizált papírn nyelv. A franciáknál: a klasszikus hagyományokat tiszteletben tartó irodalom. A magyarban: a természetes beszéddel és a népi étellel kapcsolatban levő nyelv. Mi az az irodalmi műfaj, amelyben a nemzet karaktere és stílus- eszménye legtisztábban, legszívesebben megnyilatkozik? Német: filozófiai értekezés. Francia: elbeszélő, objektív próza. Nálunk: vers, dal, líra. Romantikus nemzet vagyunk. Stílus és tartalom egymásra utaltsága a németben mélységet akar éreztetni, a franciában okosságot mutat, néha túlságosan is racionális laposságot; a magyarban az érzelmesség dominál. Ezért a német stílus- eszménye a jelentős homály, a franciáké a könnyű világosság, a magyarban a szemléletesség, az életesség, a fantázia teremtő ereje, a képes beszéd. Formai szempontból a német megelégszik egyénisége kidomborításával; a magyar teljes írói, kifejezési szabadságot követel magának; a francia normákat követ, regulákat vár és kap. Ebből a szabadságelvből folyik a magyar nyelv hallatlan gazdagsága szavakban, formákban. Életfönntartó princípiuma nem az elzárkózás, hanem az asszimiláció, az idegen elemek befogadása és megmagyarosítása, a tájszavak, szinonimák³⁷ kultusza, a neologizmus, még túltengő formában is, az új kifejezések keresése és alkotása. Ezzel szemben a francia szellem purista, mert nem tud mit kezdeni az idegen szóval, de elzárkózik a saját dialektusaival szemben is: elve a nyelv finomítása, még a szegénység árán is. A tizenkilencedik századi

romantikát, amely megnyitotta minden irányban a sorompókat, kítaszítja magából a klasszikus francia szellem és germánnak bélyegi. A német zárkózottabb, nehezkesebb a magyarnál, de szavakban gazdagabb a franciánál. A szabadság-elvből folyik nyelvünkben a belső gazdagodás nagy mértéke is, amit a finnugor képzős, agglutinációs szerkezet és tapadásos összetétel-képzés tesz lehetővé, végtelen variációját produkálva a jelentésárnyalatoknak. Mint valami „natura naturans”, teremtő tevékenységében önmagát sokszorozza a magyar nyelv, néha egészen buja vegetációt hozva létre. A francia igen korlátozott gazdagodási tehetőségek között él, a német képzőkben nem éri utói a magyart, de összetételeiben fölülmúlja. Ez a német tulajdonság a szintetikus gondolkozásra jellemző. A német mondat is terheesebb, komplikáltabb szerkezetű és szabálytalanabb, mint a magyar. Mintha a germán óriás nem tudna csak mérföldes mondatcsizmákban járni. A magyar mondat sokszor közel marad az analízatlan összképzet állapotához: ilyenkor a ráértés, a melódia tartja össze, a hangsúly kerekíti teljes értelművé; szerkezetében inkább mellérendelő. A francia mondat olyan, mint valami „harmónia praestabilita”, amelyben minden monasnak, a gondolat minden parányának törvényes rendben érvényesülnie kell. Teljes analízisban, föloldásban áll előttünk, ami a német gondolat-kozmoszban ködösen gomolyog. A francia morfológia is analitikus, a szavak viszonyát, a fogalmak módosulását lehetőleg tényezőkre bontva fejezi ki. A magyar egységben látja a dolgokat, néha az izoláló nyelvekhez hasonlít, lazán szintetizál, de a részek bármikor szétbonthatók és az alaktan is megenged bizonyos egyéni kezdeményezéseket; semmi rendszert nem követ a magyar gondolkozás merev következetességgel. A német nyelv-közösség provinciákra oszlik, amiket csak az irodalom tart össze (a svájci németséget például nyugodtan lehetne két-németnyelvűnek nevezni); a francia centralizált köznyelv, ellenséggént áll

szemben az ezerféle falusi szólással; a magyar – nagyjában – úgy beszél, ahogyan ír; paraszt és úr, szomszéd és messzevalósi egyaránt megérti egymást. A francia alig vesz tudomást a latin ősanján kívül más nyelvről. A német nyugat és dél irányában minden nyelv és kultúra felé vonzódik. Keletre elzárkózik, Észak felé asszimilál. A magyar féltve őrzi nyelvét és irodalmát, de szabadon közlekedik Nyugat felé és a szentistváni keretek között nem idegenkedik az esetleges ellenségtől sem. Ha egy szimbolikus szóban akarnók összesűriteni mindazt, amit a három őrszag nyelvéről és stílusáról, nyelvkultúrájáról és stílustörekvéseiről mondani lehet, a németséget talán legjobban a Kultúra szóval jelképezhetnők, a franciát az Ész lobogója tüntetné ki, a mi magyarul-szólásunk pedig az Élet képében jelenhetné meg, amiben benne van az is, hogy számunkra a nyelv nem holt klisék és absztrakt formulák összessége, hanem élő és éltető, a magyar élet örökké éledő, élesztő elevensége. Nyelvünk egyéniség, valóban nemzeti nyelv, nemcsak az idegen nyelvcsaládok idiómáival szemben, hanem a rokonépek együvé tartozó keretein belül is másfajta, mint például a kristálytisza, szabályos, édeskés, szíszegő, egyhangú finn, vagy az orosz tengerben létért küzdő mordvin. Egyéniség – és talán leginkább abban, hogy benne az egyéni kezdeményezés, az individualizmus szabadon érvényesülhet, sőt ennél is több: éltető princípium, a közösséget nem megbontó, hanem kiteljesítő erő. Sehol nem tudott létrejönni individualizmus mellett olyan csodálatos nyelvegység, mint a magyar: egység, amely nem diszciplínán, kényszeren, központi tekintély hatalmán alapul, hanem önként, természetes hasonulás-sal adódik az egymást kereső részek kohéziójából.

VESSÜNK EGY BÚCSÚPILLANTÁST azokra a dithirambusokra, amiket költőink és nyelvművelőink zengtek a magyar nyelv dicsőségére. Valamennyien érzelmkifejező erejét

dicsérik. Bél Mátyás, Der ungarische Sprachmeister c. könyvében (1729) azt emeli ki nyelvünkről, hogy a magyar nem hízelgéssel rábeszélő, mint a francia, de könnyen megnyeri beszédével az emberek szívét, sőt szavával állatokat is megfékez. ..

Csokonai (A magyar nyelv felélédése) a „durva” német nyelvvel hasonlítja össze a magyart, amely „szebb és alkalmazhatóbb nyelv a legkipiperézettebb német nyelvénél.” Aztán „vízimogor” nyelvünk fejlesztését sürgeti, mert „van ebbe erős és gyenge kifejezés, van numerus és harmónia, van sok termékeny radix és sok törzsökészó . . .” Legnagyobb értéke ennek a nyelvnek nem a gyakorlatiasság, hanem a költőiség: „Megelégedve s ezer gyönyörűségek között repkedett a te *harmóniás szavaidon* az én fiatal Musám.” Az európaiasság apostola, Kazinczy, szintén az érzelmek kifejezését dicséri nyelvünk képességei közt, amit méltán lehet a görög „báj”, a római „nagyság”, a francia „csín”, a német „erő”, a spanyol „hév” és a lengyel „lágyság” mellé állítani:

Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
 Nem tőit pályáján: de szaladva, szökélvé, sikanva.
 Lángol keble, ajakán mély bánat keble sóhajtoz,
 S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdeli szerelmét. –
 Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.

Az idő elkövetkezett. Ábrányi Emil a millenniumi évek patetikus hangulatában tudós versre ihleti kobzát s változó ritmusokkal festi a magyar nyelvvel kifejezett hangulatokat és érzéseket. Nyelvünk ájtatos imádat tárgya, de tud mindenfajta természeti és lelki jelenségeket utánozni, festeni; eped és olvad, csapong és játszi, komor, mint a gyászharang és földrengető, mint az ágyúdörej. Ábrányi éppen azt nem fogta meg, hangfestő versével, ami lényegbe vág: nyelvünknek csupán hangzatait, költői mesterfogásait mutatja be. Ilyenfajta játékokra minden irodalmi nyelv képes. Csak őszinte, józan kritika útján juthatunk el nyelvünk önismeretéhez. Veritatis luce menti hominis nihil dulcius.

Minden irodalmi nyelvre jellemző, hogy milyen formában jelentkezik a történelmi fejlődés folyamán. A német nyelv irodalmi kezdete a homályos átmenetekben, szétágazó törzs-kultúrákban alig állapítható meg. Nincs szöveg, amelyre azt lehetne mondani a sokféle emlék közül, hogy első dokumentuma a német szellemnek. Maga a germánság is szétfolyó fogalom, frank, gót, szász egységekre bomlik. Legnagyobb „régí dicsőségei” – a balkáni Ulfilas, a frank-francia súlypontra támaszkodó Nagy Károly – a mai német birodalom területén kívül működtek. A francia nyelv első dokumentuma: uralkodói szerződés, diplomáciai szöveg, a centrális hatalom megnyilatkozása, rövid, precíz és csak az államügyi lényegre szorítkozik. Az első magyar szöveg halotti beszéd és könyörgés. Latin eredeti nyomán készült, lírai hangú, terjengős, érzelmi motívumokban gazdag, biblikus mondat-sequentia; érzik rajta a stilizálás, egyszerű eszközeiben is a hatáskeresés, a nyelv erejének tudata. Közvetlen életközelségben jelöli meg a témát: *látjátok, feleim, mik vagyunk, por és hamu vagyunk...* A néphez szól és misztikus értelmű szakrális-görög igékkel végződik: *Kyrie eleison!*

¹ V. ö. erről a kérdésről bővebben Szavak sorsa, magyar gondolatformák c. tanulmányomat. (Minerva, 1938–1939.)

² V. ö. erről a kérdésről bővebben A néma nemzet c. megjegyzéseimet, Apolló, 1939.

³ V. ö. Líraiság és realizmus c. cikkemet. Magyar nyelv, 1939.

⁴ A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 267.

⁵ A misztika kódexirodalmunkban, Debrecen, 1937: 71, 73, 82.

⁶ Középkori irodalmunk, Olcsó Könyvtár, 51.

⁷ T. H. Parigot, Le drame d-A. Dumas. Pans, 1899:39. Nem érdektelen, hogy a Fiescot (1782) már 1790-ben magyarra fordítják.

⁸ U. o. 72; a szögletes zárójelek szövegei tőlem valók.

⁹ P. S. vál. költ. Bp. 1902:136.

¹⁰ Magyar Nyelv 1917:143. Vö. ellenben Budapesti Szemle 1927, 205:473.

¹¹ Trócsányi Z. Régi m. nyomtatványok nyelve, 1935:25.

¹² V. ö. Gombocz Z. Magyar Nyelv 1926:60.

¹³ V. ö. a kérdésről bővebben Széphalom 1927:216 és Szóhangulát stb. c. dolgozatom (Szeged 1939), Poésie-musique c. fejt.

¹⁴ Boldogréti Vig László (i. m. 87) írta Verseghyről: „Vagyon e már az olyan Nyelvtanítónak ép esze, igaz hazafiúsága . . .”

¹⁵ V. ö. Horváth János, Petőfi S. 1922:121.

¹⁶ V. ö. Körmondát és tiráda c. tanulmányomat (Bp., 1929), amely a magyar mondat stílusúpusaival foglalkozik.

¹⁷ V. ö. Széphalom, 1928:59.

¹⁸ 1875, v. ö. Voinovich Géza, Magyar Nyelv 1917:156.

¹⁹ Turóczy-Trostler cikke, a Benedek Marcell-szerkesztette irodalmi Lexikonban (1927:835).

²⁰ Undi Imre, Ferde történet, Új Magyarország 1939 ápr. 7.

²¹ A nyelvújítás, Bp. 1929:18.

²² V. ö. ezekről bővebben Szóhangulat és morfológia c. megjegyzéseimet (Nyelvtudományi Közlemények 50, 1936:497) és Szóhangulat és kifejező hangváltozás c. dolgozatomat (Szeged, 1939). – A budapesti argót szereti az idegen szövégekkel való morfológiai játékot: *rendicsék* – rendben van.

²³ Szabó Dezső egyik előadásából: Szeged, 1939 ápr. 30.

²⁴ V. ö. Tolnai Vilmos, Magyar Nyelv 1924:59.

²⁵ Apelló 1939:100.

²⁶ Európai magyarság, Debreceni Szemle 1937:6.

2T Szerb Antal, Magyar Irodalomtörténet, 1934, 11:165. – V. ö. még B. Zolnai, La littérature hongroise, Bp., 1938:21.

²⁸ V. ö. Bakó Elemér, Magyar Nyelv, 1939:39.

²⁹ Idézi Gombocz Z., Jelentéstan, 1926:28. – V. ö. még: És mégis mozog a föld (L), ahol Decséry gróf és Korcza „édes anyanyelvükön”, konyhalatinsággal beszélgetnek. A nádor így tanítja az országot: „Egy nyelvünk van, a latin. Ez a mi palládiumunk. A magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni s min-két elenyézt.”

³⁰ Magyar szavak tört. 1924:39.

³¹ Horváth János, A m. irod. műveltség kezdetei, 1931:266.

³² V. ö. Szende Aladár, A 16. sz. nyelvszemlélete, Bp. 1938:38.

³³ V. ö. erről a kérdésről még: Széphalom X:49.

³⁴ Horváth J., A m. irod. népiesség, 1927:5, 9, 13, 29, stb.

³⁵ Vázsonyi Endrének van egy kitűnő nyelvészettikai érdekű novellája (Muzsaj, Újság 1933 jún. 31), amelyben egy budapesti társaság erőltetett népieskedéssel beszél a falu bírájával, aki ilyen mondatokban válaszol: „Az export most csekély, a belföldi árat pedig leszorítja a túlermelés.”

³⁶ V. ö. Cs. Sebestyén, Das Székler Haus und die Gépiden. Siebenb. Vierteljahresschr. 1939:152.

³⁷ V. ö. pl. a részegség kifejezéseit, a *vén* szó szinonimáit. Szarvas G. a rőtön fogalomra 13 variánst sorol föl (Nyelvőr 1881:360).